

GEBIEDSBESCHRIJVING EN BEHEER ZUIDELIJKE MAASPlassen

Gijs Kurstjens, Stichting Ark, Le Bron de Vexelastraat 27, 6042 AN Roermond

Harm Piek, Vereniging Natuurmonumenten, Noordereinde 60, 1243 JJ 's-Graveland

Frans Verstraeten, Stichting Limburgs Landschap vzw, St.-Katarinaplein 10 bus 27, 3500 Hasselt (B)

In dit artikel staan de zuidelijke Maasplassen centraal. In kort bestek wordt hier ingegaan op het ontstaan van dit gebied door de grootschalige grindwinning, de herinrichting na exploitatie en de kansen voor natuur. De huidige voorbeeldprojecten voor natuurontwikkeling aan zowel Vlaamse als Nederlandse zijde worden beknopt besproken. Het tweede deel behandelt het gevoerde natuurontwikkelingsbeheer, waarbij spontane processen, natuurlijke begrazing, vrije toegang en voorlichting de uitgangspunten zijn.

ZUIDELIJKE MAASPlassen

Het zuidelijke Maasplassengebied ligt tussen Maasbracht (NL) en Maaseik (B). Het Nederlandse deel omvat de grindplassen bij Wessem (Koeweide), Thorn (Grote Hegge) en het Eiland in de Maas. De dorpjes Stevensweert en Ohé en Laak liggen als het ware ingeklemd tussen de Grensmaas enerzijds en de Oude Maas en het Julianakanaal anderzijds. Aan de Belgische zijde zijn drie grote grindafgravingen gesitueerd bij Kessenich (Kleizone) en Geistingen/Ophoven (Houbenhof) in de gemeente Kinrooi en bij Aldeneik, Maaseik (Klauwenhof). Nieuwe grindafgravingen zijn gepland nabij Kessenich in de Boterakker (B)

en het STEVOL-gebied tussen Stevensweert en Ohé en Laak wordt inmiddels op grote schaal ontgrind, hetgeen zal resulteren in een grote diepe plas.

BINNENDELTA

Het zuidelijke Maasplassengebied sluit aan op het Grensmaatraject dat loopt van Maas-tricht tot Maaseik. De vrij afstromende Grensmaas heeft een relatief groot verval (ca. 0,5 m per km) en is daardoor een grindrivier. Ter hoogte van Stevensweert neemt het verval af en gaat de Maas langzamer stromen. Op dit punt verandert de snelstromende rivier in een minder steil verlopende 'binnendelta'

waar veel zand en grind is gesedimenteerd. Vooral bij Roermond is de overstromingsvlakte breed. Het is dan ook niet meer dan logisch dat de grootschalige grindwinning zich in het gebied rondom Roermond heeft geconcentreerd. Daar bevinden zich nu de noordelijke Maasplassen.

In deze binnendelta zijn verschillende geulen ontstaan, waarvan de Oude Maas tussen Ohé en Stevensweert een van de meest opvallende is. De Geleenbeek die ontspringt in de Oostelijke Mijnstreek volgt vanaf Aasterberg deze oude Maasbedding. Al sinds de eerste helft van de 18e eeuw fungeert de Oude Maas als hoogwatergeul. Ter hoogte van het vroegere landgoed Contelmo ten noorden van Roosteren begint de instroom van de Maas (STROMING *et al.*, 1991). Het eerste stuwpand van de bevaarbare Maas ligt bij Linne en reikt tot aan de bocht tussen Ohé en Maaseik. Die plek vormt de overgang tussen de wilde Grensmaas en het minder dynamische Maasplassengebied. Hierdoor is er meer ruimte voor zowel diepe als ondiepe stilstaande wateren, oever- en moerasplanten, verlandingsvegetaties en natte oobossen (STROMING *et al.*, 1991).

HERINRICHTING

Door de grootschalige grindwinning is het landschap rondom Roermond veranderd in een groot plassengebied. In eerste instantie is bij de herinrichting door de Provincie Limburg vooral aandacht besteed aan de ontwikkeling van een intensief recreatiegebied met jachthavens, vakantiewoningen, zwemstranden e.d. Dit is mede gestimuleerd door de verkoop van circa 4000 ha Maasplassen en omliggende gronden aan de recreatie-onderneming Aqua Terra N.V. in 1985.

Kollegreend, een nieuw natuurgebied in het Vlaamse deel van het Maasplassengebied bij Kessenich (B.) (dia: F. Schepers).

Aan Vlaamse zijde heeft een soortgelijke evolutie plaatsgevonden. De Intercommunale voor Ruimtelijke Ontwikkeling in Limburg (IML) heeft Heerenlaak bij Klauwenhof en de Spaanjerd bij Ophoven eind jaren '80 als toeristische trekpleister ontwikkeld.

NATUURLANDSCHAP MAASPASSEN

Tot voor kort was er nauwelijks aandacht voor herstel en ontwikkeling van natuur in het Maasplassengebied. Door het succes van met name het voorbeeldproject Koningssteen bij Thorn en Kessenich is daarin verandering gekomen (HELMER, 1993).

Er blijken goede mogelijkheden te zijn om het Maasplassengebied door natuurontwikkeling om te vormen tot een aantrekkelijk recreatief gebied. Door in te spelen op de dynamiek van de rivier en het introduceren van vrij rondtrekkende kuddes paarden en runderen kunnen de vele landtongen en eilanden van een versnipperd geheel veranderen in een samenhangend natuurlandschap. Hier kunnen bezoekers straks vele kilometers varen over de rivier en de vele, door natuurlijke graslanden en ooibossen omzoomde, plassen. Ze kunnen zwerven door een mozaïeklandschap zonder prikkeldraad op hun pad tegen te komen. In de vaak heldere meren groeien sluiers waterplanten die dienen als paai- en opgroeiplaats van vissen. Op hun beurt komen daar groepen watervogels op af (OVERMARS *et al.*, 1995). Met de verkoop van een aantal plassen en landtongen van Aqua Terra N.V. aan Natuurmonumenten en de overdracht van het beheer van een aantal gronden van IML aan de Stichting Limburgs Landschap vzw in 1996, zijn de eerste stappen gezet naar een samenhangend natuurlandschap in het zuidelijke Maasplassengebied.

VOORBEELD- TERREINEN NATUUR- ONTWIKKELING

Van noord naar zuid zijn de volgende natuurontwikkelingsterreinen anno 1996 in beeld:

KOEWEIDE, WESSEM

Het betreft een smalle landtong van ca. 4 ha die is gelegen tussen de jachthaven van Wessem en de invaart van het grindgat Koeweide.

*Zandduin en ooibos in Dilkensweerd bij Ohé en Laak, mei 1995
(dia: G. Kurstjens).*

de. Sinds 1996 beheert Natuurmonumenten deze smalle strook die goed aansluit op de Engel en Koningssteen.

KONINGSSTEEN & DE ENGEL, THORN

Koningssteen is het grootste en oudste natuurontwikkelingsproject langs de Limburgse Maas. Vanaf 1989 heeft Stichting Ark met steun van het Wereld Natuur Fonds het beheer over dit terrein gevoerd. Het 40 ha grote natuurpark wordt sinds 1996 beheerd door Natuurmonumenten (het Nederlandse deel) en Stichting Limburgs Landschap vzw (het Vlaamse deel). Talloze bezoekers uit Limburg en de rest van Nederland hebben reeds genoten van het afwisselende natuurlandschap op Koningssteen. Vele bijzondere planten en dieren hebben zich gevestigd. In allerlei publikaties is daar aandacht aan besteed (o.a. in het themanummer van het Natuurhistorisch Maandblad over Koningssteen, oktober 1993). In december 1995 is een populierenaanplant gekapt om ruimte te geven aan natuurlijke struweel- en bosontwikkeling. Sinds 1996 behoort ook de landtong De Engel tot het natuurgebied. Een kleine particuliere enclave valt nog buiten het terrein.

DE BRANDT, STEVENSWEERT

Ten noorden van het mooie stadje Stevensweert ligt het gebied De Brandt dat bestaat uit de Visplas en de Huiskensplas. Natuurmonumenten beheert deze voormalige grindwinningslocaties (30 ha) vanaf 1996. De plassen zijn reeds omzoomd met jonge ooibossen. Futen en Grauwe ganzen broeden er in grote aantallen.

OUDE MAAS, STEVENSWEERT

Tussen de weg van Maasbracht en de brug naar Stevensweert (parallel aan het Juliana-kanaal) is een smalle natuurstrook gekocht door Natuurmonumenten. Riet- en ruigtevegetaties en wilgen wisselen elkaar af op 3 ha.

MOLENSTEEN, STEVENSWEERT

Pal tegenover de Kollegreend ligt de kleine Molensteense plas. Samen met de omliggende gronden kan hier een fraai natuurgebied van ca. 10 ha ontstaan. Restanten van stroomdalflora maken dit terrein van Natuurmonumenten kansrijk.

KOLLEGREEND, KESSENICH (B)

De Kollegreend, dat samen met een deel van het huidige Koningssteen een voormalig eiland in de Maas was, is reeds in hoge mate als natuurgebied geëvolueerd. Dicht, vochtig wilgenstruweel wordt afgewisseld met ruige graslanden en enkele poelen. In 1995 hebben de zeldzame Kwartelkoning en Kwak hier gebroed. Vanaf eind 1995 beheert Stichting Limburgs Landschap i.s.m. Stichting Ark een gedeelte van dit gebied (ruim 11 ha). In de nabije toekomst kan de Kollegreend wellicht met Koningssteen worden verbonden.

HOUBENHOF, KESSENICH (B)

Houbenhof wordt van de Kollegreend gescheiden door een vaargeul. Deze vormt de toegang naar de jachthaven "De Spaanjerd". Het gebied beslaat een oppervlakte van bijna 18 ha en omvat relatief natte graslanden en jong ooibos. In het verleden werd Houbenhof intensief begraaasd. In de nabije toekomst zal de Stichting Limburgs Landschap vzw. het gebied in beheer krijgen van IML.

LAAKERWEERD, OHÉ EN LAAK

Een deel van de Laakerweerd, te weten de Dilkensplas, was vanaf eind 1992 in beheer bij Stichting Ark. Sinds het voorjaar van 1994 worden vrijwel alle gronden rondom deze plas begraasd door een kleine kudde Koniks. Dilkensweerd is een zeer dynamische locatie waar na twee grote overstromingen ruige erosie- en sedimentatieprocessen zijn opgetreden. Er zijn heuse rivierduinen ontstaan en flinke plekken met pionier- en ruigtevegetaties (KURSTJENS, 1996, zie ook voorplaat).

Samen met de recent heringerichte Schroe-vendaalse of Aasterbergse plas ten zuiden van Ohé, wordt dit gebied Laakerweerd genoemd. Vanaf 1996 voert Natuurmonumenten hier een natuurontwikkelingsbeheer. De totale oppervlakte bedraagt bijna 40 ha.

KLAUWENHOF, MAASEIK (B)

Het laatste gebied op de overgang tussen de Grensmaas en het zuidelijk Maasplassengebied is Klauwenhof. Het is zeer interessant voor watervogels. Zo was er de afgelopen jaren een kleine broedkolonie Vissdieven. Voor het gebied wordt momenteel een structuurplan gemaakt. Het is bijgevolg nog niet duidelijk hoe de verhoudingen liggen tussen natuur en recreatie. Stichting Limburgs Landschap vzw zal hier binnenkort enkele natuurstroken gaan beheren.

TOEKOMSTPLANNEN

In totaal is er anno 1996 ca. 160 ha natuurontwikkelingsgebied in het zuidelijk Maasplassengebied aanwezig. In de nabije toekomst zijn er nog volop mogelijkheden om terreinen uit te breiden in het stroombed van de Maas. Een van de belangrijkste vormt de verbinding van Koningssteen/Kollegreend met Vijverbroek bij Kessenich (B), waar Natuurreservaten vzw bezig is met aankopen. Dit is een fraai elzenbroekbos in een oude Maasmeander.

Een soortgelijk gebied is het Meggelveld tussen Thorn en Wesseem waar Natuurmonumenten bezig is met grondverwerving. In het verleden hebben hier kleinschalige ontkeiingen plaatsgevonden, waarbij zich interessante broekbos- en oobosvegetaties hebben ontwikkeld. In de toekomst zullen nieuwe ondiepe ontkeiingen t.b.v. de keramische industrie plaatsvinden in oude opgevolde rivierlopen rondom het huidige elzenbroek-

bos. Door deze oude Maasmeanders asymmetrisch te ontkeien met flauwe taluds ontstaan er geleidelijke overgangen naar de hogere niet af te graven gronden.

Omdat tot het lithotrofe grondwater wordt gegraven, zullen zich in de oude riviergeulen belangwekkende water- en moerasbiotopen van semi-stagnant water ontwikkelen. Het waterpeil in de geulen zal sterk gaan fluctueren via de onderliggende grindlagen bij hoge Maasstanden.

In het Eiland in de Maas (Stevensweert/Ohé en Laak) kan uiteindelijk een groot lint van natuurlijke uiterwaarden ontstaan. De recent aangelegde kades (door het Waterschap Roer en Overmaas) vormen daarbij een duidelijke grens tussen de dorpjes en het omliggende cultuurlandschap enerzijds en het natuurlandschap in de buitendijkse weerden anderzijds. Tussen de Laakerweerd en de Brandt zijn flinke hoeveelheden grond aange-wezen als te realiseren natuurontwikkelingsgebied. Via de Teggerse plas, het oude landgoed Walburg en de Kuilkensgreend kan het hierboven geschetste toekomstbeeld worden gerealiseerd.

In het hele zuidelijke plassengebied beheert Rijkswaterstaat in Nederland en de Dienst Maas en Albertkanaal in Vlaanderen over grote lengtes oeverstroken langs de Maas. Op een aantal plaatsen wordt al samengewerkt met deze overheden en er wordt overleg gevoerd om een aantal stroken ter hoogte van natuurterreinen gezamenlijk te gaan beheren.

BEHEER

Het beheer van de natuurterreinen in de zuidelijke Maasplassen zal gericht zijn op het zich laten ontwikkelen van een natuurlijk rivierlandschap in een binnendelta. Natuurlijke processen zullen daarbij zoveel mogelijk domineren. Met name natuurlijke processen die samenhangen met de hydrodynamiek van de rivier zullen in hoge mate het karakter van het natuurlandschap bepalen.

De toekomstige landschapontwikkeling onder invloed van erosie- en sedimentatieprocessen wordt hier echter in belangrijke mate beïnvloed door de inrichting t.g.v. de groot-schalige grindwinning in het recente verleden. Bovendien is de rivierdynamiek in het Middenlimburgse Maasdal t.g.v. kanalisatie en stuwing niet meer geheel natuurlijk. Er is sprake van een gedempte dynamiek. Overi-

gens is de dynamiek in de oorspronkelijke binnendelta ook altijd minder groot geweest, vergeleken met het snelstromender riviertraject van de Grensmaas.

De natuurlijke samenhang tussen de rivier en de waterplassen (al of niet weer opgevuuld) is momenteel zwak ontwikkeld en zal in de toekomst weer hersteld of versterkt moeten worden. Het stromende water zal daarbij de belangrijkste sturende factor zijn. Door overstromingen zullen erosie en afzetting van slib, zand en grind gestimuleerd worden. Om deze morfodynamiek weer mogelijk te maken zullen bij de nog uit te voeren ontgrindingen (bijv. in het STEVOL-gebied) de oevers van de grindplassen onder een flauw talud worden afgewerkt. Ook zullen er ondiepe delen in de plassen gecreëerd moeten worden, waardoor water- en moerasvegetaties zich kunnen ontwikkelen. In de ontgrindingplas van de Echter Weerd zal zich op de plaats waar de Oude Maas in deze plas uitmondt een moerasdelta kunnen ontwikkelen. Ook in andere plassen zullen door aanvoer van slib bij overstromingen binnendelta-achtige ecotopen ontstaan.

Voorts is het van groot belang dat op plaatsen waar de veiligheid van lijf en goederen en de scheepvaart dat toelaat, de beschoeiingen langs de rivier en de grindplassen worden verwijderd, zodat er weer meer natuurlijke oevers kunnen ontstaan. Zowel steile erosie-oevers als oevers die opslibben of met zand-resp. grind(banken) aangroeien, kunnen daarbij optreden. Mooie voorbeelden daarvan zijn nu al te vinden in de Dilkensweerd bij Ohé en Laak. Stroomversnellingen in ondiepe en smalle riviergedeelten zullen zich in het riviertraject van het Middenlimburgse Maasdal minder gauw ontwikkelen door het geringere verval.

NATUURLIJKE BEGRAZING

Naast hydrodynamiek is ook begrazing een belangrijk natuurlijk sleutelproces, dat de ontwikkeling van natuur en landschap bepaalt. Vrijwel alle gebieden langs de Maas die onlangs door Natuurmonumenten en Stichting Limburgs Landschap vzw zijn verworven, zullen op korte termijn op natuurlijke wijze worden begraasd. De verschillende kleine terreinen zullen op lange termijn zoveel mogelijk met elkaar verbonden worden, waardoor een groter geheel ontstaat.

In de voorbeeldgebieden in het Grensmaas-gebied (o.a. Koningsssteen) is reeds veel ervaring opgedaan met de effecten van dit sleutelproces (SHEPHERD & HELMER, 1993). Grazers als Galloway-rund en Konikpaard veroorzaken door hun graasgedrag en bij een lage aantaldichtheid een grote verscheidenheid aan ecotopen. Naast grazige ecotopen ontwikkelen zich op plaatsen waar de grazers maar weinig komen ook ruigten, struwelen en bossen. Vooral de geleidelijke overgangen tussen de verschillende ecotopen komen door begrazing tot stand. In het algemeen zal jaarrondbegrazing plaatsvinden. Dit kan evenwel ook betekenen dat de grazers bepaalde gedeelten door hun rondtrekgedrag slechts periodiek begrazen. Er wordt in het algemeen een grazerdichtheid van 1 rund/paard per 3 ha aangehouden. Bij deze dichtheid is gebleken dat de runderen en paarden zich zonder bijvoeding goed kunnen redden en dat zich een gevarieerd landschap ontwikkelt.

Er wordt naar gestreefd om binnen het rivierdal ook voldoende hoogwatervrije graasgebieden beschikbaar te hebben. Bij zeer hoge waterstanden van de Maas kunnen de grazers dan naar de niet overstroomde gebieden uitwijken. Jammer genoeg zijn er nog maar weinig van dergelijke gebieden beschikbaar. In de toekomst kan gedacht worden aan het begrazen van de hogere pleistocene terrasgronden buiten het Maasdal (o.a. Vijverbroek en Beegderheide). Lokaal kunnen kleine hoogwatervrije zones worden aangelegd om de fauna, en in het bijzonder de grazers, een hoogwatervluchtplaats te bieden (o.a. nabij de Brandt ten noorden van Stevensweert).

De verschillende groepen grazers in de diverse kleine terreinen worden als één populatie dieren beheerd. Natuurmonumenten en Stichting Ark werken nauw samen bij het beheer van de grazers. Met name bij het genetische kuddebeheer wordt er een gezamenlijk databestand opgesteld om tot een verantwoord uitwisseling van dieren uit de verschillende groepen te komen. Bij het beheer wordt gestreefd naar een natuurlijke leeftijdsopbouw van de kudde. Dat betekent ook dat er evenveel vrouwelijke als mannelijke dieren aanwezig zijn.

Tevens zullen de grazers bij sterfte zoveel mogelijk in het natuurlijke systeem blijven door de kadavers in het terrein achter te laten, waar ze als voedselbron voor aaseters kunnen dienen. Naast begrazing zullen er géén andere beheersmaatregelen als maaien, kappen, aanplanten, inzaaien, bemesten e.d. worden uitgevoerd. Alleen op deze wijze kan

een natuurlijk rivierlandschap zich ontwikkelen. Regulatie van de fauna door bejaging zal achterwege blijven.

Het gebied van de Maasplassen zal qua beheer en inrichting zoveel mogelijk moeten aansluiten op de ontwikkeling van de Grensmaas. Tevens zal het als verbindingzone moeten fungeren tussen de Grensmaas en de Zandmaas, het Maastraject stroomafwaarts van de Maasplassen.

OPENSTELLING, VOORLICHTING EN COMMUNICATIE

Toegankelijkheid, educatie, communicatie en participatie dienen een belangrijke pijler te zijn in het beheer van de Maasplassen. Alleen op deze wijze kan bij bezoekers, bewoners en betrokkenen voldoende draagvlak en acceptatie verkregen worden bij de inrichting en het beheer van het gebied.

Het meest belangrijke aspect daarbij is de vrije toegankelijkheid voor wandelaars van de verworven gebieden. Vooral de toegankelijkheid buiten de paden is daarbij van groot belang. Juist op deze wijze kan natuurbeleving in dit dynamische landschap een extra dimensie krijgen.

In de geest van de nagestreefde natuurlijke ontwikkeling van het gebied zullen voorzieningen als picknick-plaatsen, parkeerplaatsen, paaltjesroutes, vuilnisbakken e.d. zo veel mogelijk achterwege blijven. Des te meer aandacht zal er gegeven moeten worden aan het organiseren van excursies, lezingen en andere educatieve activiteiten. Met name scholen kunnen in de gebieden nauw betrokken worden in de ontwikkeling van het landschap. In samenwerking met het IVN (afdeling Roermond) kunnen excursies georganiseerd worden voor zoveel mogelijk verschillende doelgroepen.

In aanluiting op de schaal en de kwetsbaarheid van het gebied zal een ontsluiting worden nagestreefd die een zonering in het recreatief gebruik tot stand brengt. Dicht bij de huidige woonplaatsen en recreatieve (watersport)centra zal een intensiever gebruik plaats hebben dan in de wat meer afgelegen delen waar slechts weinig mensen komen.

Wandelen is de meest passende recreatievorm in het type natuurgebied zoals dat langs de Grensmaas en Maasplassen ontstaat. Zowel de ontwikkeling van doorgaande langeafstand-wandelroutes als het vrij rondstrui-

nen buiten de paden is daarbij wenselijk. Maar ook fietsen op doorgaande fietsroutes en knoën op de rivier sluiten aan op de mogelijkheden en draagkracht van het gebied. Vanuit de bestaande watersportcentra kunnen de uitgegraven plassen gebruikt worden voor zeilen, surfen, zwemmen en motorvaren. Daarbij is het belangrijk dat, in verband met de rust voor pleisterende watervogels in de winterperiode, bepaalde plassen tijdelijk niet toegankelijk zijn voor de watersport.

SUMMARY

NATURE DEVELOPMENT IN THE SOUTHERN 'MAASPlassen' AREA

This paper describes the southern Maasplassen area between Maasbracht (Netherlands) and Maaseik (Belgium). This inland delta forms the transition between the fast-flowing gravel section of the river (Grensmaas) and the sandy lowland section (Zandmaas). Since 1950, the gravel industry has excavated many large and deep lakes. At present, most of the pits have been restructured as recreational areas.

This article stresses the possibilities for reshaping the many peninsulas and islands of the Southern Maasplassen into an attractive river landscape, as well as an interesting recreational area, by means of nature development. The public could enjoy the river Meuse and the lakes bordered by riverine forests and grasslands.

A survey is given of the recent projects on the Flemish and Dutch sides of the river Meuse in this area. Future plans to enlarge and join these projects are briefly discussed. The second part of the paper outlines the principles of nature management. The main aspects are rehabilitation of river dynamics, introduction of natural grazing and education of the general public about nature development.

LITERATUUR

- HELMER, W., 1993. Koningsssteen, voorbeeld van natuurontwikkeling. *Natuurhistorisch Maandblad* 82 (10): 217-219.
- KURSTJENS, G., 1996. Dikensweerd. Jaarverslag 1994-1995. Stichting Ark, Laag Keppel.
- OVERMARS, W., G. KURSTJENS & W. HELMER, 1995. Natuurlandschap Maasplassen. Beheersplan voor de terreinen van Aqua Terra N.V. Stichting Ark, Laag Keppel.
- SHEPHERD, D. & W. HELMER, 1993. Koningsssteen. Beheer en voorlichting. *Natuurhistorisch Maandblad* 82 (10): 220-223.
- STROMING, 1991. Toekomst voor een grindrivier. Deel 3 Lokatiestudie Eiland in de Maas. Bureau Strooming, Laag Keppel.